

**KIRGIZİSTAN – TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL
ARAŞTIRMA PROJESİ**

**KAŞGAR ve URUMÇİDEN DERLEMELER
(DİL ve FOLKLOR ARAŞTIRMA, TESPİT ve
DEĞERLENDİRMESİ)**

Proje No: KTMÜ-BAP - 2012.SOB.07

Proje Yöneticisi Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

Proje Yönetici Yardımcısı Doç. Dr. İsmail DOĞAN

Haziran-2015/BİŞKEK

**KIRGIZİSTAN – TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL
ARAŞTIRMA PROJESİ**

**KAŞGAR ve URUMÇİDEN DERLEMELER
(DİL ve FOLKLOR ARAŞTIRMA, TESPİT ve
DEĞERLENDİRMESİ)**

Proje No: KTMÜ-BAP - 2012.SOB.07

Proje Yöneticisi

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

Proje Yönetici Yardımcısı

Doç. Dr. İsmail DOĞAN

Haziran-2015/BİŞKEK

ONAY:

Bu proje kabulü .....

tarihi ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır. .... /...../ .....

Prof. Dr. Coşkan ILICALI

KTMÜBAP Komisyon Başkanı

ÖNSÖZ

“Kaşgar ve Urumçi’den Derlemeler” başlıklı projemiz Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Uygurlardan ağız metinleri derlemeyi amaçlamaktaydı. Bu amacı gerçekleştirmek üzere 2013 yılının Ocak ayını Uygurların yaşadıkları bölgelerde geçirdik. Beklentilerimizin üzerinde kişiyle çalışma imkânı bulduk ve kıymetli metinler derledik.

Çalışmamızı gerçekleştirmek için projemize inanan ve destekleyen Türk Uygarlığı Araştırma ve Uygulama Merkezi Başkanı, Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Sebahattin Balcı Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Doğu Türkistan’da kaldığımız süre boyunca irtibat kurduğumuz hemen her Uygur bize ailelerinden biriymişiz gibi sahip çıkarak destek verdi. Ümmügülsüm, Baratcan, Dilaram, Hanayım, Tursuncan ve daha yüzlerce kahramanımız oldu. Hepsine canı gönülden teşekkür ediyoruz. Bu projenin çıktıları onların kültürünün dünya üzerinde tanınmasına şimdiye kadar ciddi katkı sundu ve sunmaya devam edecek. Gayet açık bir dille belirtmeliyiz ki Uygur kardeşlerimizin yardımları olmasaydı bu projeyi gerçekleştirme imkânımız olamayacaktı.

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesinde öğrenci olan ve metinlerimizin deşifre edilmesinde bize yardımcı olan Şarapat, Perizat, Gülayım, Samira ve Sahira kardeşlerimize de gönülden teşekkür ediyoruz.

Proje Yöneticisi

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

ÖZET

KAŞGAR ve URUMÇİDEN DERLEMELER

(DİL ve FOLKLOR ARAŞTIRMA, TESPİT ve DEĞERLENDİRMESİ)

Uygurlara ait ağız metinleri çok eskiden derlenmişti ve sınırlı sayıda kişi tarafından yapılmıştı. Günümüzde bile 1940'lı yıllarda yapılan derlemelerden örnekler gösteriliyordu. Oysa o yıllardan günümüze Uygurlarla Çinliler arasındaki ilişkiler çok değişmişti ve Uygurcaya bunun bir etkisinin olması gerekirdi. Nitekim derlediğimiz metinlerde Uygurcaya Çince'den pek çok kelimenin girmiş olduğunu gördük.

Bu yüzden Çağdaş Uygur Türkçesiyle ilgili yeni derlemelerin yapılması gerekliliğine karar verdik ve bu projeyi hazırladık. Ayrıca az sayıda konuşuru bulunan (Lopnor gibi) Uygur ağızlarının son konuşucularının ortadan kaybolmadan derlenmesinin yapılmasının iyi olacağını düşündük.

Proje başlangıcında hedefimiz Kaşgar ve Urumçi Bölgelerinde ağız ve folklor derlemeleri yapmak idi. Ortaya çıkan imkânlar çerçevesinde derleme alanı genişletilmiş daha çok merkez ve derleme kaynağına ulaşılmıştır. Kumul, Lopnor, Turpan, Aksu, Lopor bölgelerinde de derlemeler yapılmıştır. Proje gerçekleştirilirken yaklaşık 6 bin km yol kat edilerek 100'e yakın kişiden derleme yapılmıştır. Sahada yapılan derlemelerde sadece ağız özellikleri içeren metinler derlenmemiş; Uygur folkloru, ağız özellikleri ile ilgili uzmanların görüşlerine başvurularak bunlar kayıt altına alınmıştır.

Ses kaydı şeklinde yaptığımız derlemeler deşifre edilerek metin haline getirilmiştir. Bu metinlerin bazılarında doğrudan proje yöneticilerinin derlediği metinler bulunurken, bazılarında herhangi bir yabancı etkisi bulunmasın diye Uygurların birbirleriyle yaptığı konuşmalar şeklindedir. Bu metinlerde nelerin gerektiği derleme yapan kişiye anlatılmış ve mümkün olduğunca geleneğe ait folklor malzemelerinin derlenmesine çalışılmıştır.

Projenin derleme safhası gerçekleştirildiğinde; Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi mensuplarına Mart 2013 tarihinde Doğu Türkistan'ın bugünkü durumuyla ilgili bir

konferans verilmiştir. Proje uygulayıcıları tarafından gerçekleştirilen bu konferansa yoğun katılım olmuştur. Konferansın kısa bir özeti 2013 yılının Nisan ayında Üniversitemizin mütevelli heyetine sunulmuştur.

Projenin bir başka çıktısı Ahmet Yesevi Üniversitesinin düzenlediği V. Uluslararası Türkoloji Kongresine sunduğumuz “2013 Yılında Doğu Türkistan’ın Kültürel Durumu” bilimsel bildiri olmuştur. Kongrede sunumu yapılan bu bildiri, bildiri kitabında yer alarak, projenin bilimsel yayını olmuştur.

Proje bilgilerinin sonucu olarak Doç. Dr. İsmail Doğan tarafından Ordu Türk Ocağı Şubesi, Sinop Üniversitelerinde ve İnönü Üniversitelerinde “Doğu Türkistan’ın Bugünkü Durumu” başlıklı konferanslar verilmiştir. Bu konferanslar basında geniş şekilde yer almıştır.

Projenin asıl çıktısı “Çağdaş Uygurca Derlenmiş Metinler” başlığıyla hazırladığımız ve derlenmiş malzemenin çözümlenmesiyle elde edilen metinlerdir. Bu metin kitabını, KTMU’nun proje çıktısı olarak Türkiye’de bastırmanın yollarını arıyoruz. Türkiye’de bastıracağımız metinlerin daha çok hedef kitleye ulaşacağını düşünüyoruz.

Proje sorumluları olarak KAŞGAR ve URUMÇİDEN DERLEMELER (DİL ve FOLKLOR ARAŞTIRMA, TESPİT ve DEĞERLENDİRMESİ) başlıklı projemizin şimdiye kadar olan çıktılarının amacımıza ulaştığımızı gösterdiğini düşünüyoruz. Fakat çıktılarının, gerek görsel malzemenin kamuoyunda yaygınlaşması, derlemelerin yayımlanması ve bu malzemelerden bilim adamlarının faydalanmasıyla daha da yaygınlaşarak devam edeceğine inanıyoruz. Bundan sonra yapacağımız bilimsel çalışmalarda proje kapsamında elde ettiğimiz bilgi birikiminin ve malzemenin tesirinin büyük olacağı şüphesizdir.

Anahtar Kelimeler: Uygurca, Derleme, Ağızlar, Urumçi’den Kaşgar’a

Proje Yöneticisi

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

КИРИШ СӨЗ

“Кашгар жана Үрүмчүдөн жыйналган материалдар (тил жана фольклор изилдөөлөрү, байкоолор жана жыйынытыктар” атуу долбоорубуз Циньзян-Уйгур автономиялык округунда жашаган уйгур кылкынын оозеки чыгармачлыгын топтоону максат кылган. Бул максатты ишке ашыруу үчүн 2013-жылдын январь айын уйгур калкы жашаган жерде өткөрдүк. Биз күткөндөй, иликтөө жүргүзүү үчүн ыңгайлуу шарттарда баалуу тексттердин үлгүлөрүн топтодук.

Иликтөөбүздү ишке ашыруу үчүн бизге ишеним жана колдоо көрсөткөн Түрк цивилизациясын изилдөө борборунун жетекчиси, урматтуу ректорубуз Сабахаттин Балжыга терең ыраазычылык билдиребиз.

Чыгыш Түркстанга барган күндөн тартып, ар бир уйгур үй-бүлөсү бизге жардам көрсөттү. Изилдөөбүздөн негизги каармандары болушкан Үммүгүлсүм, Барат, Диларам, Ханайым, Турсунжан баштаган жүздөгөн адамдарга чын дилибизден рахмат айтабыз. Бул долбоордун жыйынтыгы уйгур калкынын маданиятын таанытууга олуттуу салым кошту деп айтууга болот жана мындан кийин да салым кошмокчу. Чындыгында уйгур туугандарыбыз жардам бербесе, долбоордун ишке ашыруу мүмкүн болбойт эле.

Мындан тышкары Кыргыз-Түрк «Манас» университетинде билим алып жаткан жана тексттерибизди кагаз бетине түшүрүүгө көмөк көрсөткөн Шарапат, Перизат, Гүлайым, Сабира, Сахира аттуу студенттерибизге да ыраазычылык билдиребиз.

МАЗМУН

“КАШГАР ЖАНА ҮРҮМЧҮДӨН ЖЫЙНАЛГАН МАТЕРИАЛДАР (ТИЛ ЖАНА ФОЛЬКЛОР ИЗИЛДӨӨЛӨРҮ, БАЙКООЛОР ЖАНА ЖЫЙЫНЫТЫКТАР”

Уйгурлардын оозеки чыгармачылыгы мурунку замандарда эле жыйналган, бирок жыйноочулардын саны көп болгон эмес. Учурдагы булактарда 1940-жылдары жыйналган үлгүлөр мисал катары көрсөтүлөт. Бирок, ал убакыттан бери уйгурлар менен кытай калкынын ортосундагы карым-катнаш кыйла өзгөрдү жана бул өзгөрүү уйгур тилине белгилүү бир өлчөмдө таасир тийгизиши керек эле. Чындыгында эле биз топтогон материалдарыбыздан уйгур тилине кытай тилинен көптөгөн сөздөрдүн киргендигин көрдүк.

Мындан улам, азыркы уйгур тили боюнча жаңы материалдардын жыйналышы зарыл деген чечим менен бул долбоорду даярдадык. Айрыкча уйгур тилинин аз сандагы адамдар гана сүйлөгөн говорлору (Лобнор сыяктуу) таптакыр жок болуп кете элегинде үлгүлөрүн жыйнап калышыбыз керек эле.

Долбоордун башында оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүн Кашгар жана Үрүмчү областтарында топтоону максат кылдык. Иштин жүрүшүндө түзүлгөн ыңгайлуу шарттардан улам, материал жыйноо картасы кеңейтилип, Кумул, Лобнор, Турпан областтарынан да көптөгөн материалдар жыйналды.

Долбоорду ишке ашыруу мезгилинде 6 миң километр жол басылып өтүп, 100гө жакын адамдан материал жызылып алынды. Изилдөө иштери учурунда говордук өзгөчөлүктөр гана эмес, уйгур фольклору жана говордук өзгөчөлүктөр боюнча илимий изилдөө жүргүзгөн адистердин да пикирлери жазылып алынды.

Диктофонго жазылып алынган материалдар кагаз бетине түшүрүлдү. Жаздырылып алынган материалдардын айрымдары долбоорду ишке ашыруучулар тарабынан жаздырылган материалдар болсо, айрымдары үчүнчү бир кишинин б.а. чет элдик бир адамдын таасири болбосун деген максат менен уйгур адамдардын өз ара сүйлөшүүлөрү түрүндө жаздырылды. Материалды жаздырып ала турган кишиге эмнеге көңүл бурушу керек экендиги түшүндүрүлүп, мүмкүн болушунча салтка тиешелүү фольклордук материалдарды жыйноого басым жасалды.

Долбоордун жыйноо баскычы ишке ашырылгандан кийин 2013-жылдын март айында Кыргызстандагы Кыргыз-Түрк «Манас» университетинде Чыгыш Түркстандын учурдагы абалы боюнча атайын семинар берилди. Семинар университеттин окумуштуу жана окутуучулар курамынын кызыгуусун жаратты. Берилген семинардын кыскача мазмуну 2013-жылдын апрель айында Университетибиздин Камкорчулар кеңешине сунулду.

Долбоордун дагы бир жыйынтыгы катары Ахмет Ясеви университети тарабынан уюштурулган V Эл аралык Түркология конгрессинде “Чыгыш Түркстан маданиятынын 2013-жылдагы абалы” аттуу илимий баяндама жасалды жана бул баяндама конгресстин илимий баяндамалар жыйнагында жарыялануу менен аталган долбоордун илимий өңүттөн жарыяланышы болуп калды.

Долбоордун жыйынтыгы катары фил.ил.канд, доц. Исмаил Доган тарабынан Орду жана Синоп университеттеринде “Чыгыш Түркстандын учурдагы абалы” аттуу семинар берилди. Аталган семинар басма сөз беттеринен да орун алды.

Аталган долбоордун анык жыйынтыгы катары “Азыркы уйгур говорлорунун материалдары” аттуу тексттер жыйнагы эсептелет. Аталган жыйнакта тексттер түшүндүрмөсү менен берилген. Учурда тексттердин жыйнагынан турган бул китепти КТМУнун долбоору катары Түркияда басып чыгаруунун жолдорун издөөдөбүз. Эгер жыйнак Түркияда жарык көрсө, анда тексттер дагы көбүрөөк кызыкдар окурмандарга тарайт деген ойдобуз.

Долбоордун жооптуулары катары “Кашгар жана Үрүмчүдөн жыйналган материалдар (тил жана фольклор изилдөөлөрү, байкоолор жана жыйынытыктар)” аталышындагы долбоорубуздун буга чейинки натыйжалары максатыбызга жеткендигибизди далилдеп турат деп айта алабыз. Мындан ары да көрмө материалдардын коомчулукка таралышы, жыйналган тексттердин жарыяланышы жана алардын илимпоздор тарабынан изилдениши менен дагы да натыйжалардын көлөмү арта берет деген ишеничтебиз. Мындан кийинки ишке ашыра турган илимий изилдөөлөрүбүздө бул долбоордун жүрүшүндө топтогон маалымат жана материалдардын да таасири чоң болору шексиз.

Ачкыч сөздөр: *уйгур тили, жыйнак, говор, Үрүмчүдөн Кашгарга.*